

Jožef Smej

Nouvi zákon Števana Küzmiča (1771) v luči sodobnega ekumenizma

Leta 1999 je izšel faksimile »najobširnejšega in najpomembnejšega dela prekmurskega slovstva«,¹ »duhovne, zgodovinske in biblicistične dragocenosti«,² «izredne jezikovne stvaritve, neizmerljivega verskosvetnega pomena za Slovencokrajince«,³ »največje zakladnice prekmurskega besedišča«,⁴ »najpomembnejše prekmurske slovenske knjige«. ⁵ Ob tej zelo laskavi oceni navedemo celoten naslov faksimila: NOUVI ZÁKON ALI TESTAMENTOM GOSZPODNA NASEGA JEZUSA KRISZTUSA ZDAJ OPRVICS ZGRCSKOGA NA SZTÁRI SZLOVENSZKI JEZIK OBRNYENI PO STEVAN KŰZMICSI SURDÁSZKOM. F. V HALLI SAXONSKOJ MDCCLXXI.

V svojo knjigo, ki obsega 854 strani, je Števan⁶ Küzmič (1723-1779) vključil tudi Predgovor Jožefa Torkosa, uvode k posameznim svetopisemskim knjigam, odlomke iz Svetega pisma Stare zaveze za epistole nekaterih praznikov in molitve za vse nedelje med letom ter za pomembnejše »svétešnje dni«.

V faksimilu sta na koncu spremni besedi: prvo je napisal Mihael Kuzmič, drugo pa Mihael Glavan. Ta dodatek obsega 21 strani.

Faksimile je narejen po primerku z oznako NUK R 10262. Primerek je prišel v Narodno univerzitetno knjižnico v Ljubljani iz zasebne knjižnice Žige Zoisa (1747-1819).

¹ Prim. V. Novak, *Izbor prekmurskega slovstva*, Zadruga katoliških duhovnikov, Ljubljana 1976, 50.

² Prim. M. Kuzmič, *Predgovori Števana Küzmiča*, Teološka fakulteta Matija Vlačić Ilirik, Ljubljana 1981, 7.

³ Prim. D. Kuhar, *Beseda knjigi-knjiga narodu, v: Protestantki katekizem*, ČZP Enotnost in Evangeličanska cerkev v Sloveniji, Ljubljana 1995, 547.

⁴ Prim. *Sveto pismo Stare in Nove zaveze* (Slovenski standardni prevod iz izvornih jezikov), Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana 1997, 41.

⁵ M. Glavan, *Najpomembnejša prekmurska slovenska knjiga*, v: NOUVI ZÁKON... V HALLI SAXONSKOJ MDCCLXXI, faksimile, Društvo Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana 1999, 11 (dodatek).

⁶ Ustrezno izvorniku bi se ime glasilo Števan in ne Štefan. »Števan« piše dosledno V. Novak, sprva tudi M. Kuzmič (prim. pod op. 2 n. d.) in tako D. Kuhar (prim. pod op. 3 n. d.). Tako pišemo tudi Mikloš Küzmič in ne: Nikolaj ali Miklavž.

Jezik Š. Küzmiča (Š. K.) so obdelali predvsem Vilko Novak,⁷ Anton Vratuša⁸ in Martina Orožen.⁹

V pričujoči razpravi želimo pokazati, kako NOUVI ZÁKON (NZ) 1771 odseva v luči sodobnega ekumenizma. Ekumenizem pa razumevamo v širšem smislu, v okviru drugih teoloških ved in cerkvenih dokumentov.

1. Š. K. je prevajal po grškem izvirniku

To nam pove že naslov: *Nouvi zákon (...) zdaj oprvics z-grcskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni*. Vratuša je primerjal prevod Š. K. z izvirnikom, z Dalmatinovim prevodom, in s prevodom Mikloša Küzmiča (1737-1804).¹⁰ M. Küzmič (M. K.) je namreč leta 1780 izdal knjigo: *SZVÉTI EVANGYELIOMI pouleg kalendárioma i réda rimszkoga na vŕze nedelne, i szvétesnye dni z-obcsinszkoga ſzvétoĝa píŕzma (...) na sztári szlovenŕzki jezik po (...) KŰZMICS MIKLÓSI, Szvétoĝa Benedeka fare dühovniki, ino Okroglíne szlovenŕzke vice öŕpöröŕŕa obrnyeni (...) V-Soproni po Sieŕs Józefi vu Leti 1780*. Knjigo navajamo s kratico SE. Naslov nam pove, da je M. K. prevajal iz »Občinskoga svétoga Pisma«, tj. po Vulgati, splošno ali obče priznanem latinskem prevodu. Vratuša pa ni upošteval KNIGE MOLITVENE (...) NA HASZEK SZLOVENSZKOGA NÁRODA, ki jo je M. K. izdal leta 1783. V tej KNIGI MOLITVENI (KM) so skrita mnoga novozavezna svetopisemska mesta, ki niso zajeta v prej omenjene »nedelne in svéteŕnje dni«. Ni pa navedeno, iz katere novozavezne knjige so vzeta. V primerjavi obeh prevodov bomo pri M. K. navedli stran KM, pri Š. K. pa kratico za poglavje in vrstico ustrezne svetopisemske knjige NZ.

⁷ Predolgo bi bilo navesti vso literaturo V. Novaka glede jezika Š. Küzmiča. Za pričujočo razpravo bo dovolj le V. Novak, *n. d.*, 50-53.

⁸ A. Vratuša, *Jezik »Nouvoga zákona« in »Szvéti evangyeliomov«*, v: *Zbornik Štefana Küzmiča*, Prekmurska založba, Murska Sobota 1974, 54-75.

⁹ M. Orožen, *O vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku*, v: *Zbornik Štefana Küzmiča*, Prekmurska založba, Murska Sobota 1974, 114-122.

¹⁰ A. Vratuša, *n. d.*, 56-60 in 64-65.

M. K.	Š. K.
a) »nász je odébrao, ka bi bilí szvéti, i nevtepeni« (23) »elegit nos (...) ut essemus sancti et immaculati	»nász je odébrao (...) naj bomo szvéti i nepokárani« (Ef 1,4) »éjkel ekato hmaç (...) einai hmaç ajiouç kai vajmwouç«
b) »Ocsa řzvetloszti (sic), od koga vsze dobro řzhája« (23) »omne donum (...) descendens a Patre luminum«	»Vřze dobro (...) doli idoucsi od Ocsč řzvetlořzti (sic)« (Jak 1,17) »pan dwrhma (...) katabainon apoř tou-patroç twř fwřtwř«
c) »pouzvao vu tivářiřtvo řziná (24) »vocati (...) in societatem filii«	»pozváni na obcsinřzto řziná« (1 Kor 1,9) »éjř hqhte eiç koinwnian«
č) »na řzvádbo (...) pouzvao« (24) »ad coenam nuptiarum (...) vocati«	»na (...) gořtřvanya pozváni« (Raz 19,9) »eiç toldeiřnon tou-gamou (...) kekl hmenoi«
d) »ár je dokoncsano vszakomi Csloveki ednouk mrejtí« (196) »statutum est hominibus semel mori«	»liki je gori djáno lidém ednouk mrejtí« (Heb 9,27) »apokeitai toi-anqrwpoiç apax apoqanein«

Izbrali smo pet primerov (a, b, c, č, d) iz KM (lahko bi jih tudi več) za primerjavo z NZ.

K a): M. K. prevaja »immaculati« z »nevtepeni« (»brezmadežni«, stand. prev.). Isti izraz uporablja v lavretanskih litanijah (»Mati nevtepena«, KM 68, tj. Mati brezmadežna). Š. K. pa izraz »ajmwouç« prevaja z »nepokárani«, v Jud 24 pa z »neofřzkrúnyene«.

K b): M. K. prevaja »descendens« s »řzhája«, Š. K. pa »katabainon« z »doli idoucsi«; enako v Apd 10,21; 11,5; 12,19; oba prevajata »Oča svetlosti«, vendar ni jasno, če je beseda »svetlosti« drugi sklon (rodilnik) množine, ustrezno izvorniku: »luminum«, »fwřtwř«; v stand. prevodu je tu opomba: »v gr. (in tudi v lat. -op. J. S.) rodilnik množine; miřljena so najverjetneje nebeřka telesa, morda pa v řiřšem smislu tudi angeli ali vse dobrine.«

K c) M. K. »societas« prevaja s »tivářiřtvo« (sic), Š. K. pa »koinwniva« z »obcsinřzto«, čeprav le-ta isto grřko besedo prevaja tudi s »tiváristvo« (sic), npr. v Gal 2,9. Izraz »třvarostvo« najdemo tudi v: ABECEDARIUM SZLOWENSZKO, 1725, str. A 3.

K č) M. K. »nuptiae« prevaja s »řzvádba«, Š. K. pa »gamoz« z »gořtřvanye«; prim. M. K.: »Szvádba je vcsinyena« (Nedela po Treh Králi Drřga); Š. K.: »je gořtřvanye bilou« (Jn 2,1).

K d) M. K. »statutum est« prevaja »ár je dokoncsano«, Š. K. pa »apokeitai« z »je gori djáno«; isti izraz »apokeitai« prevaja Š. K. v 2 Tim 4,8 z »doli mi je djána«. Glagol »apokeimai« kakor tudi supin

»statutum« pomeni nekaj, kar je za prihodnost trdno določeno, se pravi »dokončano« ali »gori djáno« kakor tudi »doli djáno«.

M. K. se v svojem prevodu ni naslanjal na Š. K. Prevajal je samostojno. Če se pa nekatera mesta skoraj dobesedno ujemajo, kot npr. Rim 8,35.38-39 pri Š. K. in v KM, str. 70-71, moramo to pripisovati že več časa obstoječi ustni oznanjevalni tradiciji in zapisani Božji besedi v prekmurščini na posameznih listih.¹¹

M. K. je prevajal tudi iz Stare zaveze, npr. Ps 50 (KM, 166-168), Ps 69 (KM, 98-99), Ps 129 (KM, 168-169) in še nekaj drobcev, npr.: »fjo bode te vu pékli hválo?« (KM, 193). Prim. Ps 6,6b: »in inferno quis confitebitur tibi?« Š. Terplan prevaja to takole: »sto te vu pékli díci-si?«¹²

Samo še dva tipična primera, da je Š. K. res prevajal iz grškega izvira.¹³

Apd 7,54: »Gda bi pa eta csúli: prežagala fzo fze nyim fzcrcà«: »%Akouonteg del tauta diepionto taig kardiaig aujtwñ; Luther: »Da fie solchs hõreten / giengs inen durchs hertz«; Dalmatin: »Kadar fo ony letu fljfhali, je nym fhlu fkuzi ferce«; slov. stand. prev.: »Ko so to slišali, so se razsrdili v svojih srcih.« »Prežagala so se jim srca.« Tako radikalnega prevoda menda ni najti drugje, kot je tu pri Š. K. Glagol »diapriw« pomeni najprej »z žago prežagam« (tako že pri Platonu) in šele potem »razsrdim«.¹⁴

Lk 2,19: »Mária je pa zdrzála v fze ete ricsi premetávajoucsa nyé vu fzcrci fzvojem«: »Mariã panta sunethrei tal rhmata tauta sum-bal lousa ejn th-kardia aujthg; M. K. Na Szvétí Dén Prvi: »Maria je pa zdrfávála v fze ete recfi premiflávajocfa nyé vu fzcrci fzvojem«; Luther: Maria aber behielt alle diefe wort / vnd beweget fie inn irem hertzen«; Dalmatin: Maria pak je ohranila vfe lete befsede, inu je nye v fvoim serci premifhlala«.

Izraz »sum-bal lousa« je deležnik ženskega spola, od »sum-bal l w«, kar pomeni »skup vržem, v duši premetavam, tehtam, premišlujem« ali »globoko in skrivnostno stvar v srcu premetavam, skušajoč jo razumeti«.¹⁵

¹¹ Prim. J. Smej, *Se je Mikloš Kúzmíç v svojem prevodu Evngyeliomov res naslanjal na Štefana Kúzmíça? v: Slavistična revija* 45 (1997) 533-544.

¹² *Nouvi zakon ali testamentom (...). Knige zoltarszke, szlovensene po Terplán Sándori, Kõszeg* 1848,5.

¹³ Že menda od leta 1971 (200-letnica prevoda Nouvoga zákona) sem si izpisoval tipične primere iz prevoda Š. K., in sicer po 3. izdaji iz leta 1848. En primer sem navedel v biografskem romanu, J. Smej, *Po sledovih zlatega peresa*, Pomurska založba, Ljubljana 1980, 269.

¹⁴ F. Zorell, *Lexicon Grecum Novi Testamenti*, sumptibus P. Lethielleux, Parisiis 1931, 303.

¹⁵ Prav tam, 1252. »Symballein pomeni pravzaprav: skupaj metati, sem-ter-tja premi-kati«, tako Hans Urs von Balthasar; navaja A. Strle v: *Teologi za prihodnost*, Družina, Ljubljana 1998, 55.

Kako naj torej gledamo na prevod Š. K. v luči sodobnega ekumenizma? Iz okrožnice Pija XII. *Divino afflante Spiritu* povzamemo tole: Uporaba začetnih tekstov (primorum textuum usus) ne nasprotuje modrim ukrepom tridentinskega cerkvenega zbora o latinski Vulgati. Če je tridentinski koncil hotel, naj bo Vulgata tisti latinski prevod, ki naj ga vsi uporabljajo kot avtentičnega (qua omnes pro authentica uterentur), to zadeva samo latinsko Cerkev in javno uporabo Svetega pisma v tej Cerkvi, nikakor pa s tem ne zmanjšuje veljave in moči izvirnih tekstov (primigeniorum textuum auctoritatem et vim). Nauk (doctrina) naj se dokazuje in potrjuje z izvirnimi teksti (ex primigeniis textibus comprobetur et confirmetur). Odlok tridentinskega koncila ne prepoveduje prevode v žive jezike, in to iz izvirnih tekstov.¹⁶

Profesor bibličnih ved naj študentom priporoči, da preberejo večkrat celotno Sveto pismo v prevodu Vulgate ali pa v novejšem prevodu v domači jezik iz izvirnega teksta. Če pa lahko berejo v izvirnem besedilu, je to vsekakor bolje.¹⁷

»Prevodi naj bodo opremljeni s potrebnimi in res zadostnimi razlagami« (2 Vat BR 25). Sv. Terezija Deteta Jezusa, cerkvena učiteljica, je rekla: »Ko bi bila jaz duhovnik, bi se učila hebrejščine in grščine, da bi lahko brala besedo živega Boga takšno, kot jo je on blagovolil izraziti v človeški govorici.«¹⁸

2. Predgovori v NZ 1771

Predgovori Š. K. k posameznim knjigam NZ 1771 temeljijo na patristiki. V primeri z Luthrom in Dalmatinom, ki v predgovorih ne navedata cerkvenih očetov in učiteljev, Š. K. navede sv. Ambroža na dveh mestih, sv. Avgušтина na štirih mestih, sv. Cirila Jeruzalemskega na enem mestu, Evzebija, škofa in zgodovinarja, na osmih mestih, sv. Hieronima na enajstih mestih, sv. Ireneja, Jožefa Flavija, sv. Justina, Klementa Aleksandrijskega in sv. Klementa Rimskega, vsakega po na enem mestu, sv. Janeza Krizostoma na dveh mestih, Origena na štirih mestih, Papija na enem in Tertulijana na dveh mestih. M. Kuzmič sicer piše, da Š. K. omeni sv. Hieronima na desetih mestih, vendar moramo prišteti še Hieronimov zapis, ki ga Š. K. navede v predgovoru k Janezovemu evangeliju, ne da bi omenil avtorja (se pravi sv. Hieronima):

¹⁶ Prim. Pij XII., *Divino afflante Spiritu*, v: AAS 35 (1943) 308-310.

¹⁷ Prim. Commissio Pontificia de re biblica, v: AAS 42 (1950) 498.

¹⁸ Navaja v začetku na III. strani M. Zerwick, *Analysis philologica Novi Testamenti Graeci*, Sumptibus Pontificii Instituti Biblici, Romae 1953: »Si j'avais été prêtre, j'aurais étudié l'hébreu et le grec afin de pouvoir lire la parole de Dieu tel qu'il daigna l'exprimer dans le langage humain« (Sainte Thérèse de Lisieux).

Ko je bil apostol Janez star 98 ali 101 leto, se je na velikonočno nedeljo dal prinesiti v cerkev. Po Božji službi se od cerkvene občine poslovi z besedami *Szinki, lûbte ųze med ųzebom*.¹⁹

V predgovoru k Pismu Rimljanom ų. K. prevaja velik del iz Luthrovega predgovora. Gre za nauk glede opraviĉenja:

Das meinet Sanct Paulus am dritten
Capitel / da er ųpricht /
Durch Gefetzes werck wird fur Gott
kein menjch gerecht.
Daher ųihęstu nu / das di Schulzenker
und Sophijten verfûrer ųind / venn
ųie leren mit wercken ųich
zur gnade bereiten.

... fallen ųie inn irthum / vnd ųprechen /
Der glaube ųey nicht genug / man mûųųe
gute werck thun / ųol man
frum vnd ųelig werden.

Tou razmi Paveo 3,20. gda velí:

po právde deli ųze nikse tejlo
nejųpravica pred Bogom.
Záto eti vídís: ka ųzo ųoulųzki
pernyávczi i Zofijųtje
(ti pametniczi vu vóre deli) /
zapelávczi; gda vcsíjo: ka ųze zdelom
moremo pripravlati kmilofųsi.

...ųpádnejo vu bloudnoųzt i právijo;
vóra je nej zadofųta, dobra dela
trbej delati, csi ųcsémo pobožni
i zvelicsani biti.

ų. K. z velikim spoųtovanjem navaja cerkvene oĉete. Teologije ne smemo namreĉ skrĉiti na ĉisti »biblicizem«, zato moderna eksegeza, ki eksegetske prispevke oĉetov zatemnjuje, nima prav. Oĉetje so namreĉ prednostne priĉe izroĉila.²⁰ Oĉetje uĉijo brati Sveto pismo teoloųko, v naroĉju ųivega izroĉila.²¹

Kar zadeva prej omenjeni Luthrov nauk o opraviĉenju, ki ga ų. K. le deloma prevede (izpusti izrazito protirimsko ost na koncu predgovora k Rim), nam *Skupna izjava glede nauka o opraviĉenju 1997* pove tole: »Luteranske Cerkev in rimskokatoliųka Cerkev bodo ųe naprej poglobljale skupno razumevanje, ki naj prinaųa nove sadove v uĉenje in cerkveno ųivljenje.«²² Resnica, da je milost za zveličanje absolutno potrebna, in da se svobodno in zastonsko (nedolgovano) naklanja

¹⁹ Prim. M. Kuzmiĉ, *n.d.*, 90. Izraz »tekniva« (1 Jn 2,1) prevaja ų. K. s »Szinki«, »paidiva« (1 Jn 2,18) pa z »decsica« (najbrų bi moral ų. K. zapisati »decsicza«, izg. »deĉica«, kajti v 3. natisu *Nouvoga Zákona ų. Terplan* piųe »decsicza«. Vulgata ima za oba grųka izraza samo »filioli«. Lepa beseda »sinki« v Briųinskih spomenikih, prim. I. Grafenauer, *Kratka zgodovina stareųšega slovenskega slovstva*, Moh. druųba 1973, 55. Glede Hieronimovega zapisa gl.: *Ex Commentariis sancti Hieronymi in Epistolam ad Galatas*; navaja *Breviarium Romanum* v 2. nokturnu na praznik sv. Janeza Evangelista.

²⁰ Prim. Kongregacija za verski nauk *O meditaciji* in Kongregacija za katoliųko vzgojo *ųtudij cerkvenih oĉetov*, Cerkvni dokumenti 44, Ljubljana 1990, 28-32.

²¹ Papeųka bibliĉna komisija, *Interpretacija Svetega pisma v Cerkvi*, Cerkvni dokumenti 87, Ljubljana 2000, 83.

²² Ekumenski zbornik *V edinosti 1999* (Kraljestvo boųje LIV), Maribor 1999, 88.

grešnikom, nas še zmeraj obvezuje. Smemo pa reči, da obsodbe iz preteklosti ne zadevajo več naših današnjih sogovornikov.²³

O sv. Petru piše Š. K. v predgovoru k 1 Pt, da je bil razpet na križ z glavo navzdol in s petami navzgor, in da je tako umrl 29. junija leta 70. Navaja Origena.²⁴

Glede trditve Š. K., da Peter ni bil rimski škof, moramo upoštevati močno tradicijo, da je Peter kot rimski škof vodil Cerkev.²⁵

V predgovoru k Lk omeni Š. K. pomen 2. vesoljnega cerkvenega zbora v Nikeji (Niczeánfzko II. fzpráviscse).

3. Kratice pentatevha v NZ 1771

Š. K. v NZ navaja kratice tako rekoč vseh knjig SP. Za biblično zgodovino so zanimive kratice pentatevha:

Sztv (tudi *Sztvor*, Rim 1,2), *Vöid*, *Lev*, *Racs*, *Právd*.

Janoš Kardoš (1801-1875) je prevajal Staro zavezo. Po smrti so mu natisnili *Moses i Josua* (: Petére knige Mosesa i knige Josue), Priložba »Düsevnoga lizsta«, Murska Sobota 1926-1927. Kardoš takole razčleni prej omenjene kratice:

Prve knige Mosesa ali knige sztvorjenja
 Drüge knige Mosesa ali knige vöidenya
 Tretje knige Mosesa ali knige Levitiszke
 Strte knige Mosesa ali knige Racsunszke
 Péte knige Mosesa ali Právdene knige

Š. K. navaja kratice ustrezno poimenovanju v Septuaginti: Genesis, Exodos, Leuitikon, Arithmoi, Deuteronomion, ali v Vulgati: Genesis, Exodos, Leviticus, Numeri, Deuteronomium.

Izraz »Deuteronomium« v 5 Mz 17,18 prevaja Kardoš s »právda« (stand. prevod: »postava«), v Joz 8, 32 pa z »drüga právda«.²⁶

4. Razporeditev svetopisemskih beril v NZ 1771

Š. K. je »ekumenski«, ker v NZ omeni tudi, katera epistola in kateri evangelijski odlomek naj se bere pri Božji službi na posamezne nedelje

²³ Prim. *Pomen Skupne izjave o opravičenju in njeni sadovi*, v: Ekumenski zbornik *V edinosti* 2000 (Kraljestvo božje LV), Maribor 2000, 101.

²⁴ Ustrezno mesto pri Origenu se glasi takole: »Pebtroç (...) epiVtel ei eñ rwmh genomenoç aheskol opisqh katalkefal hç, outwç aujtoç l'axiwsaç paqein« (Peter se je na koncu mudil v Rimu in je bil pribit na kol z glavo navzdol; tako je sam zaprosil, da pretrpi smrt). E Tomo III commentariorum Origenis in Genesim: PG 12,92.

²⁵ Prim. J. Smej, *Mihael Kuzmič, Predgovori Števana Kuzmiča*, v: Stopinje 1984, 92.

²⁶ Sporočilo Franca Kuzmiča. Na tem mestu se mu zahvaljujem.

in praznike. V tem sledi starokrščanski razporeditvi. Marijine praznike takole poimenuje: Márie ocšifcsávanya den (2. febr.), Kriřtuřovoga poprietyà dén (25. marec), Márie priglédanyà dén (Visitatio BMV, 2. julij), na velike Meře ali D. Márie řzmrti dén (15. avg.), na mále Meře ali Márie narodjenyà dén (8. sept.).

Na veliko čeřčenje Device Marije kaže prevod ř. K. iz Sir 24,8-16 (v NZ 1771 str. 817):

»Jař řzam te práve lúbezni i řztrahà i znanya i řzvétoga vùpanya mati: řtera dávam vekivecsna dugovánja vřzejm otrokom mojim imenùvanim od nyega.«

»eǵwł mhthř thę agaphıew thę kal hę, kailřobou kailǵnwıew kailřthę obıaę eł piřtoę. diřdmai de sumpasi toię teknoię mou ařıgenhęř toię le-gomenoię up* aultou.«

Tako je ř. K. prevedel epistolo za praznik Marijinega rojstva. Ni prevajal ne po Luthru ne po Dalmatinu, ker te vrstice iz Sir nimata. Tudi ni prevajal po Vulgati, ker uporablja določni člen, kot ga ima grščina. Torej je prevajal po Septuaginti.

5. Odmevnost NZ 1771

V Pokrajinski študijski knjiřnici v Murski Soboti hranijo 4 izvode NZ 1771 (sign. R 231, 231 a, 231 b, 231 c). Za nas je najbolj zanimiv izvod R 231 b, ki je bil v lasti Aleksandra (řandorja) Terplana (1816-1858) oziroma njegovih prednikov.²⁷ V ta izvod je prilepljena barvna slika, podobna barvni sliki v Luthrovi bibliji pri Raz 1, 12-16: Sin človekov med sedmimi zlatimi svečniki; v desnici drži sedem zvezd, iz ust pa prihaja dvorezen meč, njegovo obličje žari kot sonce v vsej svoji moči. Spodaj na sliki je napis v madžarščini iz Raz 22,12: »Glej, pridem kmalu in z mano pride moje plačilo ...« Čisto spodaj pa je zapisano: »Strachowsky filius řcupsit Vratislaviae 1758.«

²⁷ Aleksander (řandor) Terplan se je rodil 3. maja 1816 v Ivanovcih (Ivanócz), očetu Janořu, kmetovalcu in krojaču, ter materi Suzani, roj. Berke. Matična knjiga evang. řupnije Kriřevci ne navaja vere, zato so bili tako starši kakor tudi botri najbrž vsi evangeličani; botri: István Jaki##a in % Su#a (izg. řuža) Kerescmár. Teologijo je študiral na evangeličanskem teolořkem inřtitutu na Dunaju, bil kaplan v evang. řupniji v Puconcih (avg. 1831 do nov. 1841), nato řivel v Kolti na Madžarskem, se febr. 1842 vrnil v Puconce, kjer je kot redni duhovnik 18. marca 1858 umrl. Njegovo najpomembnejše delo je prevod psalmov v prekmurščino, ki ga je dodal 3. izdaji Novvoga zakona 1848 (prim. V. Novak, *n.d.* 73, in E. B., *Terplan Aleksander*, v: *Evangeličanski koledar 1998*, 161-162). Ustrezne strani (fotokopije) iz R 231b in 231c mi je oskrbel Franc Kuzmič, za kar se mu zahvaljujem.

Prva odmevnost NZ 1771 je lastništvo. NZ 1771 so varovali kot »zenico v očesu« (»Obvari me, liki jaboki vu ôki«, Ps 17,8; prev. Š. Terplan). To razberemo iz svojeročnih zapisov v omenjenem izvodu NZ (različna pisava, različni datumi):

»Anno 1776 ifj. (ifju?) Terplan, if (?) Terplan Janos, May Die 8 Ivanocz«

»Nouvi Zakon, Michael Terplan Szent Benedikat Terplan«

»Poffejfor hujus libri est Johannes Terplan« (prevajam: »Lastnik te knjige je Janoš Terplan«).

»Anno 1785 die 18 octobris«. Na drugi strani: »Kozma (?) Josephus

Ano 1791 Die 5 Nov.«

»Sapiens dat post« (prevajam: »Pametni popusti«; prim. nem.: »Der Weise gibt nach«).

»Alexander Terplán m. p. Anno 1834«

Na zadnji strani: »Verus ac Legitimus possessor hujus Libri est Michaël Terplan, ašo 1790 die 15 Augusti« (prevajam: »Resnični in zakoniti lastnik te knjige je Mihael Terplan, leta 1790, dne 15. avgusta).

»Si Christum nescis nihil sapienter (?) discis« (prevajam: »Če ne poznaš Kristusa, se nič pametnega ne naučiš«).

»Quocumque aspicias nihil nisi Christi imago« (prevajam: »Kamorkoli se ozreš, ni nič drugega kot Kristusova slika«).

»O mihi praeteritos Insipientes si reserat annos« (prevajam: »Oh, če mi odkrije nespametna pretekla leta«).

»Agnoscit suum possessorem Joannem Terplan, anno 1794 die 21...(?)« (prevajam: »Pripozna za svojega lastnika Janoša Terplana 1794, dne 21...?«

»Agnoscit nunc filium Alexandrum Terplán, Puczincz 840 m. p.« (prevajam: »Pripozna sedaj sina Aleksandra Terplana, Puconci 1840 s. r.«).

Iz teh zapisov spoznamo, da je bil prvi lastnik R 231 b Janoš Terplan, ded (?) Aleksandra Terplana in nato Janoš Terplan, oče (?) A. Terplana. Vmes je prišla knjiga v last drugim, npr. v last Mihaela Terplana in nekega Jožefa. So morda ti vsaj nekaj let obiskovali gimnazijo v Nemes-Csóju kot gojenci tamkajšnje evangeličanske sirotišnice (obstajala je že pred letom 1741), ker so znali latinsko? Prepri o lastništvu sklne Mihael Terplan s sentenco: »Sapiens dat post.«

Zanimiv je tudi vpis v R 231 c:

»Ete Knige Na Źzvoj haszek Szebi Szebi (dvakrat – op. J. S.)

Źzpravo Szpolane Drávecz Iván 1832.«

»Ete Knige Źze Bi Źzpravo Źz polane Dravecz Janos, 1836. Lepe ricsi jeŹztjo v tej Knigyi.«

»Ete Knige«

»Eta Kniga Na Jzvoj haszek szebi Jzpravo«

Vpis v R 231 a:

»Tót Kereszturi Čsouk (sic) Novák Jóseff 1871.«

»Tót Kereszturi. Novák i Csahuk Jósefa Knige kijefkrádne More dati zanyé 3 f, 1871«

Na drugi strani: »Novák Ferentz«

Iz teh zapisov veje veliko spoštovanje do NZ 1771, saj lahko sedaj prvič slišijo v svojem jeziku »gucsécsega Boga« (začetni Predgovor, par. 9).

Kraji, kjer so hranili NZ 1771: Ivanovci, Sv. Benedikt (Kančevci), Puconci, Polana, Tót Kereszturi (Slovenski Križevci na Goričkem) in Veščica (M. Kuzmič).

In še sodobno pričevanje. Dr. Mihael Kuzmič, predstojnik Evangelijskega teološkega centra v Ljubljani, pravi, da je že v otroštvu bral iz oguljenega in iztrošenega očetovega izvoda NZ 1771. Iz te knjige je črpal moč za svoje krščansko življenje.²⁸

Omemba Marijinih in drugih svetniških praznikov v NZ 1771 »ekumensko« deluje vse v sedanji čas.²⁹

Sklep

Oba Kuzmiča, Štefan in Mikloš, sta s Svetim pismom hranila duhovno življenje kristjanov med Muro in Rabo. S tem sta položila temelj ekumenizmu: »Sveto pismo je izbrano orodje v rokah vsemogočnega Boga za doseg tiste edinosti, ki jo naš Odrešenik ponuja vsem ljudem.«³⁰

Če so bili ponatisi NZ, SE in MK duhovna hrana tako evangeličaoov na eni strani, kakor katoličanov na drugi, kdo bi potem mogel zabraniti Božji besedi pot do edinosti?

In lep sklep na koncu razporeditve prazničnih evangelijev in epistol v NZ 1771 (str. 813): S. B. D. I. H. (= **S**amo **B**ogu **d**ika **i**no **h**vala) ter čisto na koncu (str. 854): Dika bojdi Bougi Ocsi ino Szini in Dúhi Jzvé-tomi tû i na vijzíni.

²⁸ Prim. M. Kuzmič, *n. d.*, 6.

²⁹ Prim. J. Smej, *Ob predstavitvi Stopinj 2001*, v: Stopinje 2002, 46.

³⁰ *Odlok o ekumenizmu*, v: *Koncilski odloki*, Ljubljana 1980, 250. Janez Pavel II., Okrožnica *Da bi bili eno*, Ljubljana 1996, 46.

Povzetek: Jožef Smej, Nouvi zakon 1771 v luči sodobnega ekumenizma

Leta 1999 je izšel faksimile najobširnejšega in najpomembnejšega dela prekmurskega slovstva: Nouvi Zákon (NZ). Iz grščine ga je bil prevedel in leta 1771 izdal Štefan Küzmič, evangeličanski duhovnik v Surdu. Pričujoča razprava na podlagi tipičnih primerov pokaže, da je Š. Küzmič res prevajal iz grščine, medtem ko je njegov sodobnik Mikloš Küzmič, katoliški župnik pri Sv. Benediktu v Kančevcih, prevedel Szvéte Evangyliome (SE) iz Vulgate in jih izdal leta 1780. Tudi v svoji Knigi molitveni iz leta 1783 (KM) ima mnogo svetopisemskih mest, prevedenih iz Vulgate. Oba Küzmiča sta s svojim prevodom položila temelj ekumenskega gibanja, saj 2. vatikanski cerkveni zbor naglašja: »Sveto pismo je izbrano orodje v rokah vsemogočnega Boga za do-sego edinosti.« Predgovori Š. Küzmiča k posameznim knjigam NZ kažejo, da je ta izobraženi evangeličanski duhovnik dobro poznal patristično slovstvo. Sodobni cerkveni dokumenti poudarjajo, da ne gre zametovati eksegeze cerkvenih očetov, saj so oni prednostne priče izročila. V predgovoru k Pismu Rimljanom Š. Kuzmič sicer prevede Luthrov nauk o opravičenju, vendar izpusti na koncu Luthrovo izrazito protirimsko ost. Ponatisi NZ, SE in KM so hranili duhovnost prekmurskih kristjanov. Če je torej bilo Sveto pismo duhovna hrana vzporedno na eni strani evangeličanov, na drugi strani pa katoličanov, kdo bi potem mogel zabraniti Božji besedi pot do edinosti?

Ključne besede: Štefan Küzmič, Nouvi zákon, Mikloš Küzmič, Szvéti evangyliomi, Kniga molitvena, predgovori, cerkveni očetje, cerkveni dokumenti, ekumenizem.

Summary: Jožef Smej, Nouvi zákon from the modern ecumenical point of view

The facsimile of Nouvi zákon (New Testament), the most voluminous and highly important work of the whole literature created in the region of Prekmurje, appeared in 1999. Nouvi zákon had been translated from Greek by Štefan Küzmič, a Lutheran churchman in Surd, and was published by him in 1771. The present article has several typical examples of how Štefan Küzmič was really using Greek wording of the Bible whereas Mikloš Küzmič, Štefan Küzmič's contemporary and a Catholic parish priest in the Church of St Benedict in Kančevci, translated Szvéti evangyliomi (Holy Gospels) from the Vulgate and edited them in 1780. The same was true of Mikloš Küzmič's Kniga molitvena (Prayer Book) published in 1783, where there are also many

biblical quotations taken and translated from this oldest Latin version just mentioned. Štefan Küzmič and Mikloš Küzmič, both of them laid the foundation stone, by their translations, to the ecumenical movement, according to the Second Vatican Council which appreciates the scriptures as the elected means in the hands of the Almighty God in order to attain the unity. Štefan Küzmič's prefaces to the NT books reveal how this educated Lutheran clergyman knew the patristic literature exceedingly well. The Catholic Church's documents nowadays say explicitly the exegesis of the Fathers of the Church should not be neglected as they are outstanding witnesses of the tradition. In his preface to the Letter of St Paul to the Romans, Štefan Küzmič translated Martin Luther's justification doctrine yet left the final anti-Roman expressions out of the original wording. The reprints of *Nouvi zákon*, *Szvėti evangyliomi* and *Kniga molitvena* supported the spirituality of Christian people living in Prekmurje. The Bible has nourished, spiritually, both the Lutherans as well as the Catholics: Who could prevent the Word of the Lord from being a way toward the unity?

Key words: Štefan Küzmič, *Nouvi zákon*, Mikloš Küzmič, *Szvėti evangyliomi*, Fathers of the Church, *Kniga molitvena*, prefaces, Catholic Church's documents, ecumenism.